

****Kennismaking met de Oude Wereld****

Een samenvatting van het gelijknamige boek van Blois en v/d Spek door Pieter Verhoeve

Inleiding

Het doel van dit boek is een kennismaking te bieden van de oude wereld. We beschrijven de ontstaansgeschiedenis van de Europese beschaving, in zo'n 200 bladzijden.

Onze kennis van de oudheid berust voor een deel op de continue overlevering door de eeuwen heen van klassieke werken. Daarnaast is belangrijke informatie aan het licht gekomen door opgravingen, zoals: papyrusrollen, kleitabletten, munten, bouwwerken enz. Met name voor het Nabije Oosten is informatie verkregen uit opgravingen, daar in het Nabije Oosten weinig geschreven bronnen overgebleven zijn.

Aan de historie gaat de prehistorie vooraf. *Dat is de periode waarover we geen schriftelijke gegevens hebben*, zodat we aangewezen zijn op stoffelijke overblijfselen van die tijd. De prehistorie wordt ingedeeld in de steentijd, de Bronstijd en de IJzertijd. Het spreekt echter van zelf dat deze indeling per plaats verschillende tijden geeft. De IJzertijd begint in het Nabije Oosten rond 1200 voor Christus, maar het schrift bestaat dan al 2000 jaar. Informatie was in de oudheid zelf zeer ongelijk over de standen en groepen verdeeld. Het lagere volk pakte de nieuwtjes op straat op en was geruchtgevoelig. De aanzienlijken en de reizigers wisten meer. Zij wisselden met elkaar de nieuwtjes uit.

In dit boek wordt een onderscheid aangebracht tussen Semitische talen (Akadisch, Aramees, Hebreeuws, Arabisch) en Indo-Europese talen (Grieks, Latijn, Sanskriet). Deze indeling heeft niets te maken met ras of natie, maar met de gewoonte volken in te delen en te benoemen op grond van hun taal.

In de oudheid had elk volk zijn eigen tijdrekening. Men dateerde naar regeringsjaren van koningen of iets dergelijks. Veel jaartallen uit de oude geschiedenis zijn dan ook niet exact vast te stellen. In het boek worden de data aangehouden die in het meest recente onderzoek vastgesteld zijn.

Deel 1: 'Het Oude Nabije Oosten'

Hoofdstuk 1:

Het ontstaan van de beschavingen in Egypte en Mesopotamië

Aan de oevers van de rivieren Eufraat en Tigris in Mesopotamië (Irak) en de Nijl in Egypte zijn in het vierde millennium de beschavingen ontstaan die hun stempel op de geschiedenis van het Oosten gedrukt hebben. Rond 3000 voor Christus komt er in dit gebied verstedelijking, staatsvorming en het schrift op gang. Dit kwam doordat de bevolking zich aldaar toelegde op de landbouw met een permanente vestingplaats. Nadat de mensen jarenlang rondgedoold hadden als jagers en later als nomadische landbouwers in de nieuwe Steentijd (Neolithicum) bleven de mensen op een gegeven moment permanent bij vruchtbare gebieden wonen aangezien de werktuigen zo verbeterd waren dat men effectiever en langer van de natuur kon profiteren. Op hun vaste standplaats begonnen ze verschillende graansoorten te telen en probeerde ze dieren te temmen, waar men vroeger op joeg. Deze ontwikkeling, die duizenden jaren geduurd heeft, is ook wel bekend onder de 'Neolitische Revolutie'.

De aanwezigheid van water was uiteraard onontbeerlijk voor de groei van de gewassen. In het Egypte stroomde de Nijl voor de zaaitijd over waarna het bevochtigde land ingezaaid kan worden. In Mesopotamië was de regenval onregelmatiger zodat men kunstmatige irrigatie toepaste. Deze beide vormen van **irrigatielandbouw** (de kunstmatige en de natuurlijke) leverde veel meer op dan de **regenlandbouw** die in de Middeleeuwen Europa nog gangbaar was (1:15 bij irrigatie en 1:4 bij regen).

De betekenis van de uitvinding van de landbouw is zeer groot. Door de uitvinding van de landbouw kon men zich specialiseren, aangezien niet iedereen zich meer met de voedselvoorziening hoefde bezig te houden. Zo kwamen er handwerkers, metaalbewerkers (na het uitvinden van de ijzerlegeringen ca. 3000 v. Chr.), schrijvers (na uitvinding van het schrift ca. 3400 v. Chr.) priesters en ambtenaren. In het begin van het Neolitische tijdperk zijn overal dorpen ontstaan, die hier en daar vanwege de ommuring al het aanzicht van een stad kregen. Vooral in het gebied met de grote rivieren kwamen de invloedrijkste steden, daar was de grootste voedselproductie mogelijk.

Het centrum van de Mesopotamische stad was de tempel. Deze ontwikkelde zich als een grote organisatie met veel grondbezit. Vanwege de behoefte aan een tempeladministratie werd het spijkerschrift uitgevonden en in Egypte het hiërogliefenschrift. Beide schriftsoorten waren aanvankelijk pictografisch.

(elk woord een afbeelding) of ideografisch (elk woord een symbool). Alleen een kleine groep geschoolde professionals beheerste zo'n moeilijk geschrift.

In de steden was 90% landbouwer. Zij verlieten dagelijks de stad om voor hun land te zorgen en verabderde nauwelijks van standplaats (sedentair) Hun tegenhanger waren de nomadische veehouders die rondtrokken met hun vee, op zoek naar weiden. Deze indeling moet men niet te strikt opvatten; de landbouwers trokken ook weg als de grond was uitgeput en sommige nomaden trokken rond in een beperkt gebied (bijvoorbeeld van zomer naar winterweiden). De vertegenwoordigers van beide levensstijlen leefden in een haat-liefdeverhouding naar elkaar. Haat vanwege de plundering door nomaden, liefde omdat ze elkaar nodig hadden voor elkaars producten. Deze tegenstelling was een geliefd thema in de literatuur, bekend voorbeeld is het Bijbelverhaal van de moord van landbouwer Kaïn op schaapherder Abel.

Er zijn nog wel verschillen aan te wijzen tussen de Mesopotamische en Egyptische landbouw. De Egyptische landbouw heeft meer voordelen door de natuurlijke irrigatie. De Eufraat en de Tigris namen namelijk zouten mee waardoor de grond verziltte waardoor men in Zuid-Mesopotamië later overging op gerst dat beter bestand is tegen zout.

Daarnaast was Egypte ook beter verdedigbaar dan Mesopotamië. De overgang van natuurgrond en cultuurgrond was abrupt. Het gevolg is dat de Egyptenaren een stabiele en statische economie hadden. In Mesopotamië is de overgang naar minder vruchtbare streken vloeiender. Ze lag veel minder geïsoleerd en had dan ook meer last van omringende volken waardoor er voortdurend nieuwe rijken ontstonden. Toch bleef er in dit gebied een grote continuïteit aangezien nieuwe machtshebbers zich aanpasten aan de culturele traditie.

Hoofdstuk 2

Het derde millennium voor Christus

Oude Rijk Egypte (2600-2150)

De Egyptische geschiedenis wordt op twee manieren ingedeeld. De eerste manier is die van de 'dynastieën' (nav Egyptische priester/ geschiedschrijver Manetho) waarin gerekend werd in 30 dynastieën/ koningsgeslachten. Modernere methode is die van de rijken; perioden waarin Egypte een politieke eenheid was en voorspoed kende en tussenrijken waarin meerdere dynastieën het versplinterde land regeerden, dus de reden waarom de indeling van Manetho niet gebruikt wordt. We onderscheiden het Oude Rijk (2600-2150), het Middenrijk (2000-1800) en het Nieuwe Rijk (1550-1100). Daarna komt de Late tijd waarin Egypte ingelijfd werd in andere rijken (van 750 v. Chr tot 1922 na Chr)

Het Oude Rijk valt dus in het derde millennium. In de vroegdynastieke periode (3000-2600) is dan al het hiëroglifenschrift uitgevonden en werd Egypte een eenheid. Daarvoor bestond het uit een Beneden-Egypte (Nijldelta) en een Boven-Egypte (het gebied onder de Nijldelta tot de eerste stroomversnelling/katarakt). Het onderscheid tussen deze gebieden bleef wel bestaan. Dat was te zien aan de dubbele kroon van de koning en de dubbele administratie. In het Oude Rijk zijn de wereldberoemde piramiden gebouwd bij de hoofdstad Memphis. De boeren werden in de tijd dat de Nijl overstromde opgeroepen om aan deze bouwwerken mee te werken. Dat deden ze graag, ze zagen de koning als een god. Het Oude Rijk kwam ten val doordat de gouvvrsten (provinciehoofden) machtiger werden dan de farao. Daarnaast daalde de waterstand van de Nijl en kwamen er hongersnoden. De Egyptenaren gingen over op kunstmatige irrigatie.

Mesopotamië; Sumer en Akkad

In Mesopotamië geven de **Sumeriërs** en de **Akkadiërs** vorm aan de Mesopotamische beschaving. Deze volken gaven in het begin van het derde millennium vorm aan de basis die al in het vierde millennium gelegd was. Ze pasten het schrift toe in de paleisadministratie, ze dachten over bouwkunst en de staat. De Sumeriërs maakten een begin met de wetenschap zoals sterrenkunde, medicijnen en rekenkunde (het 60-tallig rekenstelsel gebruiken we nu nog in de cirkelberekening en urenrekening). De Sumerische school had invloed op het gebied tussen Iran en Syrië. De Sumeriërs organiseerden zich niet in grote rijken, maar in stadstaten. De tempel stond daarin centraal en later ook het paleis. Deze twee bleven 3000 jaar de belangrijkste organisaties die zich voortdurend met elkaar bemoeiden. Enerzijds in de strijd om grond en macht, anderzijds dat ze elkaar nodig hadden vanwege het feit dat de koning als vertegenwoordiger van de koning graag een tempel liet bouwen.

De Akkadiërs danken hun naam aan de hoofdstad Akkad van hun rijk dat geheel Mesopotamië omvatte en in 2300 v Chr was gesticht. Deze semieten namen veel van de Sumerische beschaving over zoals godsdienstige voorstellingen, wetenschap en schrift. Ze bleven wel de eigen taal gebruiken.

In het derde millennium (2100-2000) is er een wederopbloei van een aantal Sumerische steden (Sumerische Renaissance), waaronder de stad Ur. Uit kleitabletten blijkt dat het paleis de hele economie regelde. Het nomadische volk, de **Amorieten**, maakten door plunderingen een einde aan het rijk van Ur. Het Sumerische bleef de taal van de wetenschap, en het Akkadisch de spreektaal en de internationale schrijftaal.

Hoofdstuk 3 **Het tweede millennium**

Egypte Middenrijk (2000-1800)

Even voor 2000 werd de eenheid in Egypte hersteld. Vanuit Thebe werd het land door de gouvovorstendynastie, waarvan de twaalfde de sterkste was. In dit Middenrijk werden zelfs veroveringstochten ondernomen naar omliggende gebieden. Aan het einde van deze periode brokkelde het gezag van de koning weer af en begon de zgn. Tweede Tussenperiode (1800-1600). Het land kreeg te maken met buitenlandse overheersers, de **Hyksos**, die zich in de Nijldelta vestigde en een eigen dynastie stichtten.

Mesopotamië

In Mesopotamie kwamen de belangrijke staten **Assyrië** en **Babylonië** tot ontwikkeling. De Amorieten hadden daar een belangrijke bijdrage aan geleverd. Dit nomadische volk was nog steeds de overheerser in de stadstaten Assur, Babylon en Mari zonder de nomadische levensstijl op te geven. Vanuit Assur kwamen het volk de Assyriërs. De stad had een voorname rol in het handelsverkeer en rond 1840 kreeg de het koningschap een absoluut karakter toen de Amoriet Samsi-Adad de macht over Noordelijk Mesopotamië uitbreidde. Babylon was tot dan toe een onbetekenende stad geweest, die vanaf de achttiende eeuw onder koning Hammurabi heel Mesopotamië onder haar bewind kreeg. Uit deze periode is een wetboek overgebleven. Het Oudbabylonische rijk heeft niet lang bestaan, aangezien de militaire macht van de koning afbrokkelde. De doodsteek kwam toen de koning van de Hethieten een plundertocht hield door Mesopotamië. (zie pag. 4)

Concert der mogendheden

Tussen 1600 en 1200 hielden de grote mogendheden in het Nabije Oosten elkaar in evenwicht. Dat waren Egypte (nieuwe Rijk), Assyrië, Babylonië, Hethieten en Metanni. Daarnaast waren er nog andere beschavingen die opvielen zoals die van Minos op Kreta, de Myceense op Griekenland enz. De macht van deze staten berustte op een nieuwe uitvinding, de strijdswagen. Dit tweewielige voertuig was snel en was een statusbezit voor de rijken.

Egypte Nieuwe Rijk (1550-1100)

In Egypte waren het weer de Thebaanse gouvovorsten die de nationale eenheid herstelden door de Hyksosdynastie van zich af te schudden. De roemruchte koningen van de 18^e dynastie, ook wel farao's genaamd, begonnen met het stichten van een groot imperium. Daartoe trokken ze bijvoorbeeld naar Nubië (goudland) en onderwierpen dat land vanwege zijn goudschat. De Egyptenaren wisten hun cultuur daar voet aan de grond te krijgen. Via een onderkoning werd het land bestuurd. De andere landen als Syrië en Palestina, stonden minder onder Egyptische invloed, ze moesten alleen Egyptenaren als militairen of controleurs op hun grondgebied toelaten.

De farao **Echnaton**, probeerde het veelgodendom rond 1350 om te buigen in een vorm van monotheïsme met als god, de zonnegod **Aton**. Andere goden, zoals die van Thebe (Amon) werden uitgewist. De kunst werd nu vrijer in zijn uitingen. De farao verwaarloosde echter zijn imperium. Zijn opvolger **Tut-anch-Amon**, herstelde de oude tradities en maakte Memphis tot hoofdstad. Nadat generaals een einde hadden gemaakt aan de 18^e dynastie, wist Ramses II (1279-1212) Egypte nog eenmaal te herstellen en bouwde in zijn regering ook vele tempels.

Babylon- Na de val van het Oudbabylonische Rijk (1600) namen de **Kassieten** de macht in Babylon over. Ze introduceerden de strijdswagen, maar continueerden de cultuur waarin de Akkadische en Sumerische beschavingen verstrengeld waren, bijvoorbeeld in het schrift.

Assyrië- Dit land was aanvankelijk zwak en de koningen waren onderschikt aan de Mittanische vorsten. Na de val van de laatste in 1350 kon Assyrië weer een tegenwicht bieden aan Babylon.

Mitanni- Deze staat lag aan de bovenloop van de Eufraat en de Tigris. De inwoners waren de Choerrieten. Deze woonden er al in het derde millennium en woonden ook in Klein-Azië en Palestina. Ze gebruikten het spijkerschrift en hadden eigen goden, maar stonden ook onder Indo-Iraanse invloed

Hethitische rijk- In Klein-Azië vestigde zich in het tweede millennium de Hethieten. De Oudhethieten wisten in hun veroveringstochten zelfs tot Babylon in te dringen (1600), maar daarna verzwakte het rijk door troonstrijd. In het Nieuwhethitische imperium onder koning Suppiliumas werden met steden in Klein-Azië en Syrië middels verdragen vazalstaten gemaakt. Het rijk stond onder invloed van Mesopotamiers (schrift) en Choerrieten (goden)

Kreta- In Kreta was de belangrijkste stad Knossos. Het grote paleis (centrum van de economie) met zijn vele vertrekken noemde men het labyrint van Minos. Kretenzische schepen onderhielden nauw contact met steden aan de Middellandse zee. Vanaf 1450 werd Knossos politiek gezien een belangrijke stad en onderwierp de rest van Kreta. In 1375 veroverde Mycenen echter Knossos en onderwierpen daarmee Kreta.

Mycene- In 2100 vestigde zich mensen die een Griekse taal spraken. De beschaving was militaristisch, waarbij koningen samen met de strijdwagenelite hun gebied bestuurden. De kunst was net als de Minoïsche (Kreta) abstract en onpersoonlijk. Ze gebruikten hetzelfde schrift als in Kreta, zij het in de eigen taal (Lineair B) terwijl ze in Kreta Lineair A gebruikten.

De grote mogendheden onderhielden internationale contacten. Dat weten we uit het archief van Achet-Aton, de Hethitische verdragen (zie blz. 4) en de annalen die koningen op paleismuren en kleitabletten lieten aanbrengen.

Goede betrekkingen werden vaak onderling aangeknoopt uit vrees voor een botsing. Middels brieven, boden en huwelijken probeerden de mogendheden de band met elkaar aan te houden. Egypte kwam in 1400 in botsing met Mittani, maar het land werd 50 jaar later door Suppiluliumas in 1350 van de kaart geveegd. De Hethieten en Egyptenaren streden vervolgens om Syrië. Bij farao Echnaton verzwakte het Egyptische gezag over de Vooraziatische bezittingen waardoor enkele vazalkoningen overliepen naar de Hethieten. Onder Ramses II werden de verloren gebieden heroverd, maar hij werd in de slag bij Kades (1274) gestuit. Hierna ontstond een status quo die resulteerde in een verdrag tussen de twee staten.

Hoofdstuk 4 Het eerste millennium

Het machtsevenwicht van de grote mogendheden werd ca. 1200 verstoord. Assyrië en Babylonië kregen te maken met opdringende Chaldeeën en Arameeërs, terwijl de zogenaamde Zeevolken uit de Balkan door Griekenland en Syrië trokken en zelfs Egypte bedreigden. Een van de bekendste Zeevolken waren de Filistijnen die zich in Palestina vestigden. De zeevolken hebben er in ieder geval toe bijgedragen dat verschillende beschavingen ten gronde gingen (Myceense Rijk, Ugarit) of geknakt waren. De 12^e eeuw is ook bekend vanwege het feit dat de IJzertijd nu begon. Het ijzer was daarvoor een luxebezit maar krijgt in deze eeuw steeds meer een gewone toepassing, de reden waarom historici in deze tijd de Bronstijd laten eindigen.

Egypte: 3^e tussentijd

Egypte verloor zijn veroverde gebieden aan de Zeevolken en ook intern kon ze de eenheid niet bewaren. De hogepriester van Amon werd een zelfstandig vorst en Libiërs infiltrerden het deltagebied. In deze Late tijd (715-332) werd Egypte vooral door buitenlandse mogendheden overheerst.

Syrië en Phoeniciërs

De kleine (stad)staten konden wel profiteren van het verval van de grote mogendheden. Sommige werden zelfstandig, in andere huisden Hethitische vorsten en in andere steden kwamen Aramese dynastiën aan de macht zoals in Damascus. Deze stad werd het centrum van de Aramezen.

In de havensteden Tyrus en Sidon woonde de Phoeniciërs. Door het wegvallen van de concurrentie van Kreta en Mycene konden ze uitgroeien tot de belangrijkste handelssteden van het Nabije Oosten. In verschillende landen vestigden ze handelsnederzettingen, waarvan de bekendste Carthago is. De Phoeniciërs waren ook belangrijk als doorgeefluik van de Europese naar de Oosterse cultuur en visa versa. Het phoenische alfabet was ook van belang, het was zeer eenvoudig en dus door meer mensen te gebruiken. Alleen schreef men op leer en op papyrus zodat er weinig bronnen zijn overgebleven.

Israël

Van de Israëlieten weten we veel vanwege de Bijbel. In het Oude Testament staan geschiedverhalen, gedichten, wetten en wijsheidsliteratuur die veel over het volk vertellen. De teksten zijn wel laat tot stand gekomen, namelijk tijdens de Babylonische ballingschap (550). De Bijbel verteld ons van de stamvader Abraham die van uit Ur naar Palestina trok en aldaar op een nomadische wijze leefde. Zijn kleinzoon Jakob week uit naar Egypte vanwege een hongersnood. De farao legde hen herendiensten op, namelijk het bouwen van Pithom en Raämses. Het volk groeide enorm en wist met Mozes als leider te ontsnappen en na een lange woestijnreis weer terug te gaan naar het eigen land. De filistijnen waren geduchte tegenstanders en het volk leefde verbrokkeld (zie het boek Richteren) Na enige tijd kreeg men behoefte aan een koning en dat werd Saul. Hij werd opgevolgd door David die een dynastie wist te stichten. Na Salomo viel het rijk uiteen in twee rijken en hebben geen grote politieke rol meer gespeeld. Beide koninkrijken werden vazalvorstendommen van een nieuwe mogendheid in opkomst: Assyrië.

Het Nieuwassyrische rijk

De Assyriërs hadden zich tijdens de woelingen van 1200 redelijk staande weten te houden en hadden het leger weten te perfectioneren tegen de Arameeërs. Ze konden zelfs verre rooftochten tot aan de Middellandse Zee te ondernemen, maar wisten zich er niet blijvend te vestigen. Onder Tiglath Pileser (745-727) gebeurde dat wel. De Assyriërs onderwierpen de staten en deporteerden ze naar de hoofdsteden. Babylonië werd ingelijfd en Tiglath Pileser liet zich op een Babelse wijze kronen. Ook Egypte werd een vazalstaat in 671. Een van de vazalvorsten wist deze macht weer van zich af te schudden en vanuit de nieuwe hoofdstad Saïs werd gestreefd naar een herleving van het Oude Rijk. Het verliezen van Egypte bleek de ondergang van de Assyriërs. De vele troonswisselingen en de opstand van de Chaldeeën en de Meden (tussen 614 en 609 alle steden verwoest) brachten uiteindelijk het rijk ten val.

Het Nieuwbabylonische rijk

Het Nieuwbabylonische rijk, ofwel Chaldees rijk genoemd, maar herkomst van deze titel is niet waarheidsgetrouw en is te wijten aan het feit dat de begrippen Chaldees en Babylonisch gingen voor buitenstaanders steeds meer op elkaar lijken aangezien de Chaldeeërs de eigen cultuur hadden opgegeven en leefden als Babyloniërs. De grondlegger van dit rijk is Nebukadnezar die we kennen uit het Oude Testament omdat hij Juda veroverde en zoals gebruikelijk deporteerde. De Joden konden in deze deportatie wel de eigen godsdienst houden en hebben daar een gedeelte van het Oude Testament geschreven. In 539 werd het Nieuwbabylonische rijk een makkelijke prooi van de Perziërs toen Nabonidus zijn zoon Belsazar liet regeren en zelf naar de woestijn vertrok.

Perzische rijk

De Meden, die een Indo-Europees taal spraken, hadden in de zesde eeuw een groot imperium dat zich uitstreckte van Iran tot Klein-Azië. De Perzische koning Cyrus kwam in 560 in opstand en veroverde de hoofdstad en daarmee het rijk. De Meden bleven daarin echter een belangrijke rol spelen; Joden en Grieken spraken dan ook over Meden en Perzen of gebruikte de namen door elkaar. Cyrus maakte het Perzische Rijk tot een wereldrijk. Hij veroverde Lydië (Klein-Azië) en Babylon. In het laatste rijk respecteerde hij de goden en de Joden (die weer naar Juda terug mochten). In de strijd om uitbreiding in het Oosten (tot rivier de I Indus (!) sneuvelde Cyrus en zijn zoon Cambys maakte vervolgens in Egypte een eind aan de Saitische dynastie en voegde ook dit rijk aan het Perzische toe. Darius (520-485) was de grote organisator en maakte de satrapieën (super-provincies) kleiner en liet de satrapen controleren. Xerxes heeft vervolgens een opstand van de Babyloniërs onderdrukt. Deze laatste twee vorsten komen voor in de Griekse geschiedenis aangezien ze dit land, zonder succes, probeerden te veroveren.

Het Perzische rijk was in de eerste plaats een voortzetting van de andere Mesopotamische rijken. In de rijksorganisatie en in de kunst werden tradities overgenomen en daarnaast goden geëerbiedigd. Toch hadden de Perzen een eigen hoofdstad; **Persis** en een eigen invloedrijk profet; **Zarathústra**. Aan de heerschappij van de Perzen die twee eeuwen duren kwam in 330 een einde toen **Alexander de Grote** ten tonele kwam. Na zijn dood kwamen de Hellinistische rijken, het Partische Rijk, het Nieuwperzische rijk, het Romeinse Rijk en daarna de Arabieren die in dit gebied geheerst hebben. Op deze volken komen we later terug.

Hoofdstuk 5: Godsdienst

De meeste godsdiensten in het hiervoor beschreven gebied waren polytheïstisch, dwz een meergodendom. Het geloof in veel goden hing samen met het wereldbeeld; elke natuurkracht was een god. De kosmos was ontstaan doordat uit de oerzee goden waren voortgekomen. Deze werden verklaard door mythen. Het sterven en opbloeien van de plantenwereld werd ook mythisch verklaard (Osiris in Egypte). Droogte werd verklaard doordat een godheid de onderwereld bezocht.

De steden hadden een eigen oppergod die speciale verering genoot. De god van de hoofdstad was meestal dan ook de rijksgod en oppergod van het pantheon. Het theologische systeem was niet vast van orde of dogmatiek en stond ook open voor nieuwe goden. De goden werden al zeer vroeg antropomorf (menselijkerwijs) afgebeeld.

Het vereren van de goden was een staatsaangelegenheid. De koning speelde daarin een grote rol, hij beschouwde zich als de eerste dienaar van de god en speelde een rol in belangrijke rituelen (Sumerische koning nam deel aan tempelprostitutie, de Babelse aan het nieuwjaarsfeest) Als particulier kon je ook de lotsbeschikkingen van de goden bestuderen; daarmee is ook de sterrenkunde in ontwikkeling gekomen. De 'Chaldese' astrologen hadden een reputatie verworven in de Griek-Romeinse wereld.

Egyptenaren en Mesopotamiërs hadden een verschillende kijk op het leven na de dood. Egyptenaren dachten dat het hiernamaals prettig was, mits het lichaam in stand bleef (mummificatie). Voor Mesopotamiërs echter was het leven na de dood grauw, je kon niet het eeuwige leven verdienen maar slechts onsterfelijke daden verrichten die men niet meer van je zou vergeten.

Naast het polytheïsme was er ook henotheïsme (veelgodendom met een belangrijke god en andere goden die waardeloos zijn) dit was er in het vroege Israël. Een stap verder is het monotheïsme, dat de verering van een god vereist. Het wereldbeeld van een monotheïst is anders dan die van een polytheïst, aangezien de kosmos niet een samenspel van verschillende goden, maar er een is die door een god geschapen is. Het monotheïsme was zeldzaam. Het volk van Israël heeft eeuwenlang gevochten voor de exclusieve verering van Jahweh en hebben tot op de dag van vandaag hun identiteit bewaard. Er zijn twee twijfelgevallen. De eerste is de theologie van Echnaton. Hij roeide andere goden uit, maar we weten niet of hij ook dacht dat ze niet **bestonden**. Voor de meeste Egyptenaren waren zijn ideeën te revolutionair en hebben ze na zijn dood het meergodendom hersteld. Het andere geval was die van de 6^e eeuwse Perzische profeet Zarathústra. Hij leerde twee principes; Goed (Ahura Mazda) en kwaad (Ahriman) die werden bijgestaan door engelen en duivelen. Deze leer nam men in het polytheïstische Perzië niet gelijk aan. Pas in het Nieuwperzische rijk werd deze leer invloedrijk. Door de komst van de Islam in 633 verminderde de aanhang. Toch zijn er nog steeds aanhangers in India en Iran van het Zoroastrisme.

Hoofdstuk 6 Economie en maatschappij

Agrarische economie, grondbezit

Gedurende de hele oudheid was de basis voor de economie agrarisch. Grondbezit was de voornaamste vorm van rijkdom; de tempel en het paleis waren tot de Parthische tijd de grootste grondbezitters. Beide stonden nooit los van elkaar, maar de verhouding tussen beide verschilde. In Egypte was de farao hoofd van alle tempels en was de tempel staatsbedrijf. In de vroeg-dynastieke periode in Sumerië was de tempel heel zelfstandig. Particulier grondbezit kwam aanvankelijk weinig voor; handelaren gebruikte het wel als belegging.

Redistributie-economie

In het hele Nabije Oosten waren deze grote paleis en tempelhuishoudens de motoren voor de economie. De Oudoosterse economie was anders dan de Grieks-Romeinse economie; in Egypte was sprake van een zgn. **redistributie-economie**. De staat verzamelde belastingen via landbouwoverschotten en betaalde daarvan de ambtenaren en de geschenken. De basis hiervan is de boer die afhankelijk is van zijn eigen stuk land en ruilhandel. Dit systeem zien we ook in Sumerië, alleen was daar de tempel de belangrijkste redistribueerder. Er zijn geen exacte gegevens over de verhoudingen tussen koninklijke domeinen, tempelland en particulier land in de verschillende perioden. Ook de betalingen c.q. leveringen aan het paleis veranderen van tijd tot tijd. Hoewel de afzonderlijke domeinen streefden naar autarkie blijkt uit de boekhouding op kleitabletten dat de staat zich met alle terreinen van de economie bemoeide.

Betaalmiddelen/ handel

In deze geldloze maatschappij speelde land en voedsel een grote rol als beloning. Met de invoering van de strijdwapens kregen de wagenstrijders als beloning extra land. Voor de handel is het werken met vaste betaalmiddelen en rekenen eenheden van groot belang. Men gebruikte daarvoor edelmetalen en graan, waarvoor gewichtseenheden bestonden. Deze gewichtseenheden gebruikte men ook bij het aanduiden van de waarde van goederen. De stap naar gemunt geld werd kleiner. Dit vond vooral sinds Darius I toepassing in het Perzische rijk. Maar ook toen bleef het zilveragehalte/ gewicht een hoofdrol spelen in de waardebepaling van de munt.

Al was de economie agrarisch, handel bleef noodzakelijk. Egypte en Mesopotamië misten de belangrijke grondstoffen als timmerhout en tin en haalden dat uit het gebied tussen Iran en Klein-Azië. Handel was wel riskant vanwege bederf- en overvalsrisico. Vervoer over land was ook nog eens erg langzaam. Vandaar dat er vooral lichte en kostbare goederen vervoerd werden, vandaar dat de tempel en het paleis de grootste opdrachtsgevers waren. Uit archieven blijkt dat er in de Nieuw-babylonische en Perzische tijd particuliere ondernemingen zich bezig hielden met handel.

Sociale stratificatie

Overal in het Oude Oosten waren er 'gelaagde samenlevingen'. Bijna overal stond de koning aan de top, onder hem de hogere ambtenaren. Onder de gewone bevolking was er ook wel onderscheid naar rijkdom en arbeid, maar dat is moeilijker te maken aangezien het bezit van land in deze groep weinig zei over de status. Tenslotte was er het onderscheid tussen vrije en slaaf. Al was iedereen in feite slaaf van de koning, er bleven mensen die duidelijk als slaaf aangemerkt kunnen worden. Als krijgsgevangene of als schuldenaar kon je in slavernij vervallen. De slavernij heeft in het Oude Oosten niet zo'n rol gespeeld als in het klassieke Griekenland en Rome.

Grootgrondbezitters lieten hun grond het liefst bewerken door pachters; bij grote domeinen waren er vaak complete dorpen met pachters. Ze waren geen slaven, maar ook niet vrij om te gaan en staan waar ze wilden. Bij grondverkopingen werden bewoners mee verkocht.

Dat niet iedereen gelijk was voor de wet blijkt uit het beroemde wetboek van Hammurapi (1750 v. Chr. Zie blz 3) Daarin varieerde de zwaarte van de straf, al naar gelang de misdaad begaan was tegen een hoge ambtenaar, een gewone onderdaan of een slaaf.

Hoofdstuk 7 Rijksbestuur

Koningschap/ bestuursapparaat

Het absolute koningschap was in bijna de gehele Oudoosterse geschiedenis de normale bestuursvorm. Volken die het niet kenden golden als barbaars. Er zijn maar een paar gevallen bekend dat de koning rekening moest houden met een raad van oudsten (vroegdynastiek Sumerië en Assyrië voor Amoritische machtsgreep in 1800) De voornaamste functies van de koning waren opperpriester, opperrechter en legeraanvoerder. De meeste koningen trokken persoonlijk met hun legers ten strijde. Bij expansie van het rijk werd de koning machtiger in zijn eigen bevoegdheden, net zoals later zou gebeuren bij de Romeinse keizers.

De koning werd voor het bestuur bijgestaan door ambtenaren. Deze konden door het verkregen/ beërfd gebied weleens te machtig worden (Egypte Oude Rijk, blz. 2) Speciale problemen gaf het bestuur van een imperium, verkregen door expansie. We onderscheiden daarin het kernland en de periferie (onderworpen gebied). Dit werd of bestuurd als provincie of als vazalvorstendom; de vorst kon bij belofde loyaliteit gewoon blijven zitten mits hij belasting betaalde en geen buitenlands beleid voerde. Weigerde hij dat, dan werd zijn gebied gewoon een provincie. De grens tussen periferie en kernland werd daardoor weer kleiner. Dat proces werd versterkt als de provincies op dezelfde manier werden behandeld als het kernland. Deportaties speelden daarin ook een rol, vanuit pas onderworpen provincies werd de toplaag en de handwerkers weggevoerd. Ze vonden vooral onder de Nieuw-Assyrische koning Tiglath-Pileser plaats. Een belangrijk motief voor expansie was het binnenhalen van rijkdom door plunderingen en belastingen. Handelssteden, zoals de Phoenicische, kregen een vrij grote mate van zelfbestuur omdat hun blijvende welvaart in het belang was van het imperium.

Leger

De omvang van het leger was in overeenstemming met de taak die ze had. Eerst was het instelling die zich bezig hield met schermutselingen voor levensonderhoud. De boeren werden opgeroepen om te vechten, maar moesten voor de oogst terug zijn. Later werd het soldatenschap een afzonderlijk beroep,

toen er georganiseerde expedities/ expansies opkwamen. Men denke ook aan het onderhoud van de wagenrenners sinds de late Bronstijd. Vooral sinds de Perzische tijd kwam het huurleger steeds meer in gebruik.

Deel 2: 'Griekenland'

Hoofdstuk 8 'De donkere eeuwen 1200-800 v. Chr.'

De gevolgen van het instorten van de Myceense beschaving was ingrijpend (blz. 3) Het schrift, de strak georganiseerde paleiseconomie, de opbloeiende steden verdwenen en kwamen niet meer terug. Veel inwoners vluchten naar de westkust van het huidige Turkije, we spreken wel van de Ionische volksverhuizing. Deze Ionische Grieken hebben later in sterke mate bijgedragen tot de herleving van de Griekse cultuur. De Doriërs vestigden zich in de Peloponnésus in het begin van de donkere eeuwen. De meeste informatie die we hebben over deze periode komt uit de archeologie en aan de heldenepi Ilias (strijd tussen Griekse koningen met o.a. Agamémnon van Mycene) en de Odyssee (terugkeer van Odysseus na de inname van Troje) van Homerus. Hoewel de verhalen zich moesten afspelen in het Myceense tijdperk, had de Homerische maatschappij meer betrekking op de eigen donkere eeuwen. De koning was geen leider van de paleiseconomie meer, maar de 'primus inter pares' van de herenboeren met militaire macht. De edelen werden geacht het eigen huishouden te beschermen en dus laten zien dat ze sterke mannen waren. Hieruit ontstond het competitie-element dat in de Olympische spelen (776 v. Chr.) zijn uitweg vond.

Hoofdstuk 9 'De archaïsche periode 800-500 v. Chr.'

In de 8^e eeuw begon er weer een geleidelijke opkomst van de Griekse beschaving. Dit was geen opbloei van de Myceense cultuur, maar de vorming van een nieuwe Griekse cultuur. Deze tijd valt samen met het Nieuwassyrische, het Nieuwbabylonische en het Perzische rijk. Door de veroveringen van Cyrus kwamen de Grieken onder Perzische heerschappij (blz. 5) Phoenicische handelaren kwamen ook in Griekenland en zodoende ligt het voor de hand dat de Griekse cultuur oosterse invloeden te bespeuren zijn.

In de archaïsche periode is er op verschillende terreinen veel veranderd die uiteindelijk de klassieke samenlevingsvormen hebben teweeggebracht. Deze veranderingen gaan we nu bespreken.

Veranderingen op demografisch en economisch terrein

Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat er in de 8^e eeuw een bevolkingsexplosie heeft plaatsgehad. Dat had drie gevolgen. Voor de landbouw betekende dat er meer monden gevoed moesten worden en dat men overstapte van de veeteelt op de landbouw. Daarnaast probeerden enkele Grieken in hun levensonderhoud te voorzien door zich op zee te begeven en handel te drijven. Tot slot groeiden de dorpen samen tot steden. Landheren zochten op de markt een afzetplek, op deze plaats kwamen ook de luxegoederen uit het Nabije Oosten. Veel edelen betrokken daarom in stad een woning.

Polis- De achtste eeuw is ook de eeuw van het ontstaan van de **pólis**. Een polis, een politieke organisatievorm, wordt gekenmerkt door een relatief klein grondgebied met een stedelijk administratief centrum. Autonomie en vrijheid stonden hoog in het vaandel. In het centrum was de agora (verzamelplaats) waar de markt was en waar de besluiten werden genomen. Daarnaast was er een tempel en een akropolis (versterkte hoogte) De polis werd bestuurd door (meestal aristocratische) functionarissen die door een verkiezingsvorm werden aangewezen. Het koningschap was dus vrijwel overal verdwenen en werd vervangen door een variant van de **aristocratie**. De rijke rondeigenaren hadden grond van de voorvaders gekregen zodat de **oikos** (grootouders en slaven wonen op één terrein) en de **genos** (geslacht) een belangrijk waren voor de Grieken. Echter het lidmaatschap van de polis werd geleidelijk aan belangrijker geacht dan lid te zijn van een geslacht.

In de minder ontwikkelde gebieden bleven de stamstructuren de overhand houden. Daar waren de ethnos (lett. volk). Een **ethné** was een militair samenwerkingsverband van kleine gemeenschappen, die zich wel konden ontwikkelen tot poleis. Politiek gezien was Griekenland dus geen eenheid, maar ze voelden zich vanwege de taal, de tradities en de godenverering met elkaar verbonden. Dit was ook zo bij de Phoeniciërs. De Grieken hebben daarnaast van hen het alfabet en de kolonisatie overgenomen.

Kolonisatie- Ondanks de intensievere landbouw waren de Grieken niet in staat voor voldoende voedsel te zorgen. Dit gaf een belangrijke prikkel aan grootscheepse kolonisatie. Er waren al handelsnederzettingen in het Middellandse zeegebied, maar de honger naar vruchtbare grond deed dit proces toenemen. De nederzettingen vormde een eigen polis, logischerwijs vooral in gebieden geen sterke staat was zoals in Zuidelijk Italië (dat daarom samen met Griekenland wel 'Groot-Griekenland' werd genoemd)

De handel is bevorderd door deze nieuwe nederzettingen, vooral in koren. Maar toen voedsel overzee gehaald kon worden en de tegenstand van andere volken groter werd, stopte de kolonisatie ca. 550 v. Chr. Doordat graan geïmporteerd kon worden, legde men zich toe op het verbouwen van bijvoorbeeld olijven. Dit sap werd in keramiek geëxporteerd. De handel heeft de nijverheid in de steden bevorderd. Ondanks het feit dat minder mensen in de landbouw nodig waren, waren de meeste stedelingen boer, met uitzondering van de zeer grote steden als het 5^e-eeuwse Athene.

Veranderingen op sociaal terrein

Door de handel kwamen er nieuwe rijken, terwijl de kleine naar autarkie strevende boeren het steeds moeilijker kregen aangezien ze geen nieuwe gewassen konden telen (de eerste jaren zijn dan opbrengstloos). Het land werd kleiner en de boeren moesten zaaigraan lenen. Slavernij was het gevolg.

Veranderingen op militair terrein

In de archaische periode ging het oorlogsmonopolie van de elite verloren. Nieuwe rijken en middelgrote boeren schaften zelf een wapenrusting aan. De soldaten (naar het schild ook wel hoplieten genoemd) stredden niet man tegen man, maar in slagorden. Dit gaf een groot saamhorigheidsgevoel. Het hoofddoel van oorlog was in de archaische tijd oorlogsvoering.

Verandering op cultureel terrein

In deze tijd werd de basis gelegd voor de kunst, de literaire en religieuze gebruiken en de filosofie. Het Nabije Oosten was daarbij van grote invloed.

alfabet- Dit was in de tiende eeuw overgenomen van de Phoeniciërs (vergemakkelijkte het handelscontact?), maar er werden klinkers aan toegevoegd. Het alfabet is in licht gewijzigde vorm overgenomen door de Romeinen en wordt tegenwoordig in vele talen gebruikt.

literatuur- De oudste teksten werden gememoriseerd, zgn. 'luisterliteratuur'. Daarom zijn ze alle in poëtische vorm geschreven. De weergave van de aristocratie en het godendom van Homerus heeft ontzettend veel invloed uitgeoefend op het Griekse denken. De 'Theonogie' van Hesodosius gaf systematiek aan het godendom, die hij waarschijnlijk ontleende aan de Oudoosterse wereld. De literatuur werd in de 7^e eeuw individueler, zoals bij de liefdeslyriek.

Beeldende kunst/ bouwkunst- In de 9^e eeuw ontwikkelde zich in Athene de bekende vazen met zigzaglijnen en gestileerde mensfiguren. De beeldhouwkunst lijkt sterk op die van Egypte. De tempels waren de meest imposante gebouwen waar zich de typisch Griekse stijlen als de Dorische, Ionische en later ook de Corinthische zuil vertoonden.

Godsdienst- Deze leek op de oudoosterse godsdiensten. Ze was polytheïstisch, antropomorf, gericht op rituelen en elke polis had haar eigen god die een tempel had op de acropolis. Het hiernamaals zag men net als de Mesopotamiërs somber. De stroming van de **Orphiek**, zag een scheiding van lichaam en ziel, waarbij de laatste zich kon ontworstelen aan het lichaam. Dit heeft grote invloed gehad op Pythagoras en Plato. Ook de mysteriegodsdienst van de graangodin Deméter ging uit van een gelukkiger leven na de dood. Het oprijzen uit de dood werd gesymboliseerd door de graankorrel (zie Osiris blz. 6).

De goden kregen vooral vorm onder Homerus waarin ze getekend werden als mooie, onsterfelijke personen die niet onfeilbaar waren. Ze bemoeiden zich ook wel (seksueel) met mensen. De belangrijkste waren **Zeus**, de oppergod die op de heilige berg Olympus woonde; zijn vrouw en huwelijksbeschermer **Hera**; dochter en strijdgodin **Athene**, **Apollo** van het licht, **Dionysius** van de wijn en wilde levenskracht, **Herakles** werd geëerd vanwege zijn kracht. De tempel had veel minder macht dan in de oudoosterse wereld. Het had geen grondbezit of economische macht. Homerus en Hesodosius vormden als leken het beeld over de goden.

Filosofie- In Ionië (Klein-Azië) en in westerse koloniën kwam in de 7^e eeuw de natuurfilosofie op. Denkers namen geen genoegen meer met de mythen over het ontstaan van de aarde en trachtten de oorzaak door logisch redeneren wel ontdekken, zonder de goden buitenspel te zetten. Wel waren er pogingen tot monotheïsme (Xenophanes). Demócritus geloofde dat alles in kleine deeltjes bestond (atomen) en kwam dichtbij het mechanische wereldbeeld. **Pythágoras** is door zijn wiskundige ordening van de kosmos en de politiek beroemd geworden.

Veranderingen op politiek terrein

Aangezien de economische en militaire machtsbasis van de adel afbrokkelde kwam de aristocratie in de meeste poleis ten val. De nieuwe eisen waren: 1. het recht om een eind te maken aan adellijke willekeur, 2. toelating tot de ambten (geëist door hoplieten) en 3. afschaffing van schuldslavernij (geëist door arme boeren). Het is echter merkwaardig dat toen juist de tirannie opkwam (absolute, aristocratische, alleenheerschappij, terwijl dat rechtens niet mogelijk was) Dergelijke bewinden werden wreed en duurde dan ook niet lang.

Sparta

Sparta was de hoplietenstaat bij uitstek. Dat kwam door haar specifieke structuur. De inwoners van de stad die het burgerrecht hadden en van oorsprong Doriërs waren, werden aangeduid als **Spartiaten**. De bewoners van de periferie hadden dat niet en waren **Perioiken**. Geheel rechteloos waren de staatsslaven, de Heloten. De **Spartiaten** werkten niet maar brachten hun leven door met militaire training. Dit was nodig om het onderworpen Messenië en de buurstaat Argos onder duim te houden. Vanaf het zevende jaar kregen jongens militaire training en als zij volwassen werden ze lid van een maaltijdgemeenschap. Sinds de wetgever Lycurugs (700 v. Chr.) kwamen de Spartiaten in de Apella, de volksvergadering en waren dus de leiders in de stadsstaat. Sparta was echter geen volwaardige democratie. De werkelijke macht berustte bij de Gerousia (raad van dertig oudsten) waarin twee koningen zaten. Deze hadden opperbevelhebber van het leger. Later kwamen ook nog vijf Ephoren (opzichters) die functioneerden als het dagelijks bestuur. Sparta werd in de oudheid om deze gemengde constitutie hogelijk gewaardeerd, ondanks dat het cultureel niets voorstelde.

Athene

Athene bleef na de Myceense periode bewoond en kende van ca. 900 tot 730 een bloeiperiode. De keramiek en de handelscontacten kwamen rond 850 tot ontwikkeling. Athene deed niet aan kolonisatie, Attica was schijnbaar groot genoeg om de bevolking op te vangen. Het bestuur was aristocratisch; leden van de adellijke familie (Eupatriden) konden in het college van de negen **Archonten** komen. Na een eenjarige ambtstermijn kwamen ze terecht in de adelsraad, de **Areopagus**. Ook hier werd er gaandeweg middels coups inbreuk gepleegd op het gezag van de adel. Onder Solon werd een politieke hervorming doorgevoerd waarbij de bevolking, ook de burgerrechtloze vreemdelingen **Metoiken**, in vier vermogensklassen werden ingedeeld. De twee hoogste klassen hadden toegang tot het ambt van Archont en de hoogste drie klassen kregen toegang in de raad van 400. Alle vier de klassen mochten bij de volksvergadering . De aristocraten moesten dus niet alleen vanwege de afkomst, maar vooral via het vermogen het gezag vestigen. Tot slot werden de schuldslavernij van de arme boeren kwijtgescholden en dus moesten de rijken de slaven uit het buitenland gehaald worden. Solon nam daarnaast maatregelen om de voedselvoorziening op peil te houden en heeft een rechtcodex opgesteld die gecontroleerd werd door de volksrechtbank, de **Heliaia**. De kleine boeren konden het echter niet bolwerken en trokken naar de stad. Gebruik makend van deze ontevredenheid greep Pisistratus in 546 naar de macht en werd de tyran. Hij schafte de instituties van Solon niet af, maar verminderde de macht van de adel. Door het bouwen van tempels verschaftte hij werk voor de gewone man. In 510 kwam de tyrannie ten val door toedoen van de aristocratie en Sparta. Nu echter ontbrandde de strijd tussen de adellijke familie. Clisthenes was in 508 daarin het meest succesrijk door het volk, de demos politieke macht te geven. Hiermee werd hij de grondlegger van de Atheense democratie. Hij verdeelde Attica in verschillende districten (phylen). Per district werden 50 mannen geloot die kwamen in de raad van 500 (Boulé). Je mocht slechts eenmaal herkozen worden, en zo deden veel Atheense burgers politieke ervaring op. De Raad had het dagelijks bestuur en bepaalde de agenda van de volksvergadering (deze had wel het recht van amendement en had de laatste stem). De prestige van de adel bleef groot in de volksvergadering, maar iedere man was in feite gelijk. De functie van archonten bleef, alleen werd nu door loting verkregen. Daardoor daalde dit ambt in aanzien en steeg dit van strateeg (herkiesbare bevelhebbers van vloot/ leger). De laatste beroemde instelling van Clisthenes was het ostracisme (eenmaal per jaar kon de volksvergadering middels stemming op scherven besluiten staatsgevaarlijke personen tien jaar te verbannen)

Hoofdstuk 10 De klassieke periode

De Perzische oorlogen

Cyrus veroverde in 547 Lydië (westkust Turkijë, blz. 5) en verwierf daarmee het gezag over de Griekse steden die de Lydiërs net veroverd hadden. In deze steden werden griekse tyrannen aangesteld die weer onder toezicht stonden van satrapen. In 499 probeerde de Grieken vrij te komen van de tyrannen en de Perzen. Deze opstand werd echter bedwongen en koning Darius I organiseerde een strafexpeditie naar Athene dat de rebellen geholpen had. Deze eindigde in de beroemde slag bij Marathon (490) die door de Griekse hoplieten onder leiding van Miltiades gewonnen werd. Sparta hield zich erbuiten.

Xerxes wilde tien jaar later de weer de Grieken veroveren. De Grieken hadden zich inmiddels verenigd in een strijdbond onder leiding van Sparta en de Atheners hadden, tegen de wil van de aristocratie, op voorstel van strateeg Themistocles een vloot gebouwd. In 480 probeerden de Grieken tevergeefs de Perzen tegen te houden bij de bergpas Thermopylae. De Atheners vluchtten naar het eiland Salamis en Xerxes plunderde het lege Athene. De Perzische vloot werd echter in de baai van Salamis verslagen en een jaar later versloegen de Spartanen het achtergebleven leger. Vervolgens de Griekse steden in Klein-Azië door deze vloot bevrijd. In 449 accepteerden de Perzen deze verliezen en zo werd de Griekse cultuur gered van de oosterse despotie.

Sparta/ Athene na 479 v. Chr.

Na 479 lieten de Spartanen de strijd tegen de Perzen over aan Athene, aangezien ze geen vloot hadden. Zij hadden tussen 464 en 460 de handen vol aan een binnenlandse helotenopstand. De Atheense hulp hierbij werd echter naar huis gestuurd en als reactie vielen Athene Sparta aan. Daarmee kwam Sparta in stagnatie en voerde Athene 12 jaar lang tegen zowel Sparta als Perzië.

Delisch/ Attische zeebond (477-404)

In 477 v. Chr. stichtte Athene met de meeste Griekse eilanden, steden in de westkust en andere staten een zeebond. Toen Pericles in 460 in Athene de macht kreeg werd de bond een belangrijk instrument in de machtspolitiek. Toen in 449 de vijandelijkheden tegen de Perziërs ophielden, bleef de zeebond bestaan en was daarmee in feite een Atheens rijk geworden. Bondgenoten mochten niet uittreden en Athene bemoeide zich met interne zaken van zijn bondgenoten. Op strategische eilanden werd een kolonie opgericht, maar dan als onderdeel van de polis Athene